

کتابخانه‌های روستایی استان سیستان و بلوچستان

فریبرز جلیلی

اشاره

در شماره‌های گذشته وضعیت کتابخانه‌های روستایی استانهای آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اصفهان، ایلام، اردبیل، بوشهر، چهارمحال و بختیاری، خراسان، خوزستان، زنجان، سمنان، یزد و قم به طور اجمالی بررسی گردید. در این شماره نیز با استفاده از اطلاعات و آمار موجود وضعیت کتابخانه‌های روستایی استان سیستان و بلوچستان بررسی می‌شود.

مقدمه

استان سیستان و بلوچستان با مرکزیت شهرستان زاهدان یکی از استان‌های مرزی کشور است که در جنوب شرقی واقع شده و با استان‌های خراسان، کرمان، هرمزگان دریای عمان و کشورهای پاکستان و افغانستان همجوار است.

این استان دارای ۱۷۲۲۵۷۹ نفر جمعیت است که ۹۰۸۵۷۹ نفر آنها در قالب ۱۵۶۷۸۶ خانوار در مناطق روستایی سکونت دارند. این استان دارای ۷ شهرستان، ۳۹ بخش، ۱۶ شهر، ۹۲ دهستان و ۴۵۵۲ پارچه آبادی است.

وضعیت کتابخانه‌های روستایی استان

مطابق آمارهای ارسالی، در پایان سال ۷۹، کتابخانه‌های روستایی فعال و دایر استان سیستان و بلوچستان ۳۶ باب بوده که کلیه این مراکز به همت جهاد سازندگی وقت و با استقبال گسترده و بسیار خوب اهالی و روستاییان احداث و راه‌اندازی شده‌اند. هرچند روستاییان به دلیل محرومیت و به ویژه طبیعت خشک و سوزان حاکم بر منطقه و نیز بدی آب و هوا هرگز قادر به مشارکت مادی در تأسیس این‌گونه کتابخانه‌ها نیستند؛ ولیکن با حمایت‌های معنوی خود و حضور مناسب و مستمر در این پایگاههای اطلاع‌رسانی و استفاده از خدمات کتابداری و شرکت در برنامه‌ها و فعالیتهای جنبی مسئولان کتابخانه‌ها را به کار و تلاش بیشتر دلگرم کرده‌اند.

ملاحظه آمار و ارقام جمعیتی استان نشان از

آن دارد که ۵۲/۷ درصد مردم این خطه روستائین هستند. با مقایسه آمار جمعیت مذکور و تعداد کتابخانه‌های روستایی موجود می‌توان نسبت یک به ۲۵۲۲۸ نفر را به دست آورد؛ یعنی برای هر ۲۵۲۲۸ نفر روستایی استان، تنها یک کتابخانه وجود دارد. این موضوع گویای فاصله بسیار زیادی است که بین روستاییان و کانونهای فرهنگی - اجتماعی و ترویجی در مناطق روستایی وجود دارد و به وضوح شکاف عمیقی را که میان اقشار مختلف روستایی و کتابخانه‌ها و طبیعتاً مطالعه و کتابخوانی پیش آمده است نشان می‌دهد. شایان ذکر است که استان سیستان و بلوچستان به لحاظ موقعیت استراتژیک مرزی و همسایگی با دو کشور افغانستان و پاکستان در وضعیت بسیار حساسی قرار دارد و قاچاق کالا و مواد مخدر از طریق مرزها، نیاز به بسترسازی

فرهنگی را در روستاهای استان صدچندان می‌کند. در حال حاضر، یکی از مشکلات اساسی این منطقه بیکاری و فقر شدید مردم است. کشاورزی استان نیز در طی چند سال گذشته تحت تأثیر خشکسالی‌های پی‌درپی دچار بحران شدیدی شده است.

از این رو، این عوامل در کنار یکدیگر موجبات جلب و جذب برخی جوانان و نوجوانان را در فعالیتهای غیرقانونی و تخریبی فراهم آورده و عده‌ای را نیز به مهاجرت به استانهای مجاور واداشته است. در هر حال، به نظر می‌رسد که مناسبترین راهکار آن باشد که از طریق کتابخانه‌های روستایی و با ترویج هرچه بیشتر و گسترده‌تر فرهنگ مطالعه و کتابخوانی به این عده آگاهی بیشتری داده شود. البته کارکردهای متعدد

کتابخانه‌های روستایی با برگزاری دوره‌های کوتاه مدت و بلندمدت آموزشی و ایجاد حس مشارکت جویی در جوانان، زمینه‌های شکوفایی استعدادها را در جوانان بیشتر کرده و حتی در برخی موارد منجر به ایجاد اشتغال و کارآفرینی برای این قشر روستایی گشته است؛ به طوری که نمونه‌های متعددی از فعالیت‌های اشتغالزایی که از طریق این مراکز در روستاها ایجاد گردیده در گزارشهای کارشناسان ذی‌ربط درج و در مواردی نیز از آنها گزارش تصویری تهیه شده است.

مبتنی بر آمارها، در پایان سال ۷۹، تعداد کتابها و سایر منابع چاپی موجود در قفسه‌های این کتابخانه‌ها ۵۷۱۱۲ جلد بوده است. طبق آمارها، افزایش تعداد کتابها در این کتابخانه‌ها در چند سال اخیر قابل توجه و شامل کلیه موضوعات بوده است. از رقم مذکور ۲۳/۱٪ را کتابهای دینی، مذهبی، عقیدتی، ۲۳/۶٪ را کتابهای داستانی، ادبی و هنری، ۲۳/۳٪ را کتابهای مربوط به کودکان و نوجوانان، ۱۳/۳٪ را کتابهای علمی، آموزشی و کمک درسی و ۱۵/۷٪ را سایر موضوعات تشکیل می‌دهند.

همانگونه که ملاحظه می‌شود به استثنای کتابهای آموزشی، علمی و کمک درسی، مابقی موضوعات به لحاظ تعداد نزدیک به هم هستند و در این میان، بالاترین آمار مربوط به کتابهای دینی و مذهبی بوده است و سایر موضوعات نیز به صورت پراکنده قفسه‌های این کتابخانه‌ها را اشغال کرده‌اند. همچنین در این سال (۷۹) میانگین تعداد کتابی که به هر کتابخانه تعلق گرفته ۱۵۸۶ جلد بوده است که رقم نسبتاً خوبی است. اما نکته قابل توجهی که بسیار هم با اهمیت است توزیع و پراکنش موضوعات در هر کتابخانه است. براساس گزارشهای موجود، برخی کتابخانه‌های استان که کتابهای علمی، داستانی، ادبی، هنری و نیز کمک درسی به لحاظ تعداد و عناوین از تیراژ بالا برخوردار هستند، مراجعان و اعضای بیشتری را جذب خود کرده‌اند که این امر گرایش بیشتر مخاطبان را به مطالعه این‌گونه کتابها نشان می‌دهد؛ هرچند سایر موضوعات و کتابها نیز مخاطبان و خوانندگان خاص خود را دارند.

از آنجا که اغلب مراجعان و اعضای این کتابخانه‌ها را قشر جوان و نوجوان روستایی تشکیل می‌دهد و با توجه به شرایط حساس کنونی که به نظر می‌رسد بیشترین حمایت و پشتیبانی می‌بایست از این گروه صورت پذیرد، ارسال کتابهای مناسب و متناسب با نیاز و درخواست ایشان که در عین حال بتواند ارتقای علمی و آموزشی آنها را در پی داشته باشد و حضور هرچه بیشتر و مستمرتر آنها را در کتابخانه‌ها فراهم آورد، بهترین و شایسته‌ترین اقدام ممکن است.

در بررسی وضعیت آماری کتابداران و کارکنان مردمی و شاغل در این کتابخانه‌ها که در پایان سال ۷۹ تعداد آنها ۴۶ نفر بوده است، متوجه افزایش محسوسی در میان دو جنس مؤنث و مذکر این گروه می‌شویم. تعداد کتابداران مؤنث به ۱۰ نفر و کتابداران مذکر به ۳۶ نفر رسیده است. از این تعداد، ۳ نفر معلم، ۵ نفر محصل، یک نفر کشاورز، ۴ نفر کارمند سایر دوایر دولتی، یک نفر دارای شغل آزاد، ۵ نفر خانه‌دار، ۵ نفر بیکار و ۲۲ نفر از مشمولان «طرح سربازان سازندگی» هستند.

شایان ذکر است که وزارت جهاد کشاورزی از اسفند ماه سال ۷۸ پس از اخذ مجوز لازم از فرماندهی معظم کل قوا، در یک طرح هماهنگ با عنوان «طرح سربازان سازندگی» اقدام به جذب و آموزش تخصصی تعداد معدودی از مشمولان دارای دفتر چه آماده به خدمت که عمدتاً از میان روستاییان هستند، کرده و تعدادی از این افراد را که دارای مدارک تحصیلی دیپلم و بعضاً بالاتر بوده‌اند پس از طی دوره‌های آموزشی لازم، در کتابخانه‌های روستایی به کار گمارده است.

از تعداد کتابداران یاد شده، ۶ نفر دارای مدرک در حد راهنمایی، ۸ نفر دارای مدرک در حد متوسطه، ۲۹ نفر دارای مدرک دیپلم و ۳ نفر نیز دارای مدرک بالاتر یعنی فوق دیپلم و لیسانس هستند.

بدین ترتیب مشاهده می‌شود که مدارک ۸۹٪ این کتابداران دیپلم و بالاتر است و این امر می‌تواند در ارتقای کیفی و کمی سطح خدمات‌رسانی کتابداران این‌گونه کتابخانه‌ها مؤثر باشد. مسئولان ذی‌ربط در استان نیز قادر خواهند بود با در نظر گرفتن زمان بیکاری و اوقات فراغت این کتابداران، برنامه‌های آموزشی کوتاه مدت و احياناً بلندمدت را به منظور آشنایی هرچه بیشتر آنها با علوم و فنون جدید کتابداری و اطلاع‌رسانی به اجرا درآورند.

برپایه گزارشهای آماری، در پایان سال ۷۹، مجموع تعداد افرادی که به صورت ثابت به عضویت این کتابخانه‌ها درآمدند، ۱۱۵۷۹ نفر بوده است که از میان آنها ۵۳۱۴ نفر مؤنث و ۶۲۶۵ نفر مذکر هستند، یعنی ۴۵/۹٪ اعضا از میان زنان و دختران روستایی و ۵۴/۱٪ از بین پسران و مردان این جامعه هستند. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که فاصله این دو گروه به لحاظ تعداد نسبت به گذشته کمتر شده است. این موضوع حکایت از آن دارد که نقش و حضور زنان و دختران روستایی در عرصه فعالیت‌های اجتماعی بیشتر از قبل شده است و در سیستان و بلوچستان با تمام کمبودها و فقر فرهنگی ناشی از محرومیت‌های اقتصادی و توسعه نیافتگی، حضور و مشارکت این قشر در برنامه‌ها و فعالیت‌های اجتماعی تحسین‌برانگیز است.

مطالعات و پژوهشهای صورت گرفته در این خصوص نشان می‌دهد که امروزه حضور زنان در فعالیتهای اجتماعی روستا نه تنها کمتر از مردان نیست، بلکه در مواردی بیشتر هم شده است. بررسی‌ها و مشاهدات عینی برخی فعالیت‌ها و برنامه‌های آموزشی مربوط به زنان و دختران در کتابخانه‌های روستایی گویای آن است که بیشترین زمان وساعات کاری این مراکز به آنان تعلق دارد.

همچنین بررسی وضعیت پراکنش اعضای این کتابخانه‌ها به لحاظ کمی متناسب با وضعیت فیزیکی، ساختمان، تجهیزات، امکانات، جمعیت و بافت فرهنگی روستاها و نوع خدمات، فعالیت‌ها و برنامه‌های جنبی و استقبال روستاییان متفاوت بوده و از حداقل ۵۰ نفر تا حداکثر ۷۵۰ نفر در هر کتابخانه در نوسان است.

در همین حال، در مقایسه آمارهای مربوط به گروههای سنی عضو این کتابخانه‌ها به نکته جالب توجهی می‌رسیم و آن این است که در کتابخانه‌های روستایی این استان برخلاف سایر استانهایی که تاکنون کتابخانه‌های روستایی آنها بررسی شد بیشترین تعداد اعضا در گروه سنی ۱۵ تا ۲۵ سال و به تعداد ۶۲۳۲ نفر قرار دارند و در سایر گروههای سنی به ترتیب در گروه زیر ۱۵ سال، تعداد ۳۲۲۷ نفر، بین ۲۵ تا ۳۵ سال ۱۳۴۴ نفر و بیش از ۳۵ سال، ۲۷۶ نفر عضو جای می‌گیرند.

در واقع، اکثر مخاطبان این کتابخانه‌ها، یعنی ۵۸/۱٪ را جوانان روستایی تشکیل می‌دهند و این امر با کمی تأمل و دقت، گرایش و حضور پررنگ‌تر این قشر جامعه روستایی را بانوجه به علایق و سلیقه‌های آنان به کتابخانه‌های روستایی می‌رساند، بنابراین، می‌بایست با برنامه‌ریزی‌های مناسب و حمایت‌های همه جانبه این حضور و مشارکت را تقویت و گسترده‌تر کرد.

مطابق آمارهای سال ۷۹، تعداد مراجعه‌کنندگان روزانه به این کانونهای فرهنگی، آموزشی و ترویجی به طور متوسط ۸۵۰ نفر بوده است. به طور میانگین در هر روز تعداد ۲۴ نفر به هریک از این کتابخانه‌ها مراجعه کرده‌اند.

همچنین بررسی‌های به عمل آمده در خصوص وضعیت مالکیت و مکان استقرار هریک از این کتابخانه‌ها گویای آن است که در پایان سال ۷۹، تعداد ۲۷ باب دارای مکان مستقل و مختص به کتابخانه بوده است. ۶ باب استیجاری بوده و ۲ باب در کنار حسینیه‌ها و مساجد و یک باب در سایر مکانها نظیر مدارس، مناطل، پایگاههای بسیج و غیره قرار داشته‌اند. ضمن آن که به لحاظ درجه‌بندی براساس شرایط و ضوابط موجود برای این‌گونه کتابخانه‌ها، تعداد ۱۸ باب از نوع درجه یک، ۱۴ باب درجه دو و ۴ باب درجه سه هستند.

ساعت، ۳۶/۱٪ از چهار تا شش ساعت و ۶۱/۲٪ بیش از شش ساعت و در هفته نیز ۵/۶٪ از سه تا پنج روز و ۹۴/۴٪ از پنج تا هفت روز بر روی اعضا و مراجعان باز است.

در خاتمه این گزارش جهت حصول به نتیجه و ارزیابی بهتر بحث مورد نظر، آمارها و ارقام و اطلاعات دریافت شده از وضعیت کتابخانه‌های روستایی استان سیستان و بلوچستان در یک دوره پنج ساله از سال ۷۴ تا پایان سال ۷۹ بررسی و مقایسه گردیده‌اند که با ترسیم جدول و شرح و بسط آنها سعی شده است موضوعات مطروحه به نحو مناسبی در معرض دید و نقد خوانندگان قرار گیرد. تمامی آمارها و اطلاعات مندرج از گزارشهای ارسالی آن استان در سال ۸۰ استخراج گردیده است.

برگه‌دان در این کتابخانه‌ها وجود دارد و مورد استفاده اعضا و کتابداران آنها قرار گرفته است؛ هرچند این امکانات نیاز همه آنان را برطرف نکرده است. به طوری که براساس آمارهای مذکور برای هر ۵۹ نفر عضو تنها یک صندوقی و به ازای هر ۳۳۰ نفر از همین اعضا یک میز مطالعه وجود دارد و تنها ۲۸ نفر از کتابداران این مراکز جهت انجام امور و ارائه خدمات به اعضا دارای میز اداری هستند. بدین ترتیب مشاهده می‌شود که از جنبه‌های کتابخانه‌ای با این امکانات کم، نمی‌توان قرائتخانه‌ای نظیر آنچه در کتابخانه‌های عمومی شهری وجود دارد برای همه این کتابخانه‌ها متصور شد.

از نظر میزان ساعت کار روزانه و کار در هفته، گزارشهای واصله بیانگر آن است که در دمای ۲/۷٪ از این کتابخانه‌ها، روزانه بین یک تا چهار

از آنجا که در ساخت کتابخانه‌های روستایی از نقشه و طرح تیب خاصی پیروی نشده است، دارای زیربناهای متفاوتی هستند؛ به نحوی که کتابخانه پیام در روستای «گلمورتی» از توابع شهرستان ایرانشهر با ۳۴۵ مترمربع دارای بیشترین سطح بنای مفید و کتابخانه روستای «ده قلمه» از توابع شهرستان خاش با ۱۲ مترمربع دارای کمترین سطح بنای مفید در بین کتابخانه‌های روستایی استان هستند.

به لحاظ امکانات و تجهیزات کتابخانه‌ای موجود در این مراکز، برآوردهای به عمل آمده در پایان سال ۷۹ حکایت از آن دارد که در مجموع تعداد ۲۲۵ عدد قفسه کتاب، ۲۸ عدد میز اداری مخصوص کتابداران، ۳۵ عدد میز مطالعه ۱۹۵ عدد صندوقی، ۴ عدد جای مجله و روزنامه و ۳ عدد

الف - جدول مقایسه آمار و اطلاعات کلی کتابخانه‌های روستایی استان

به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

ردیف	موضوع	سال	
		۱۳۷۹	۱۳۷۴
۱	تعداد کتابخانه	۳۶	۱۷
۲	تعداد کتاب	۵۷۱۱۲	۲۱۳۸۱
۳	تعداد کتابدار به تفکیک جنس	مونث	۰
		مذکر	۱۷
۴	تعداد اعضا به تفکیک جنس	مونث	۹۹۷
		مذکر	۶۲۶۵
۵	متوسط تعداد مراجعه‌کنندگان (روزانه)	۸۵۰	۳۳۰

ب - جدول مقایسه آمار تعداد کتاب‌های موجود در قفسه کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک موضوعات در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتاب بر حسب موضوع					
	عقیدتی و مذهبی	داستانی، ادبی و هنری	علمی، آموزشی و کمک درسی	کودکان و نوجوانان	سایر موارد	جمع کل
۱۳۷۴	۶۵۲۵	۴۶۳۶	۱۸۹۰	۳۳۳۰	۵۱۰۰	۲۱۳۸۱
۱۳۷۹	۱۳۷۸۸	۱۳۴۵۶	۷۶۱۱	۱۳۲۹۰	۸۹۶۷	۵۷۱۱۲

ج - جدول مقایسه آماری وضعیت تحصیلی کتابداران کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک نوع مدرک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتابداران بر حسب نوع مدرک	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه و حوزوی	دیپلم	بالا تر	جمع کل
۱۳۷۴		۰	۴	۶	۶	۱	۱۷
۱۳۷۹		۰	۶	۸	۲۹	۳	۴۶

د - جدول مقایسه آماری گروه‌های سنی عضو کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد اعضاء به تفکیک گروه سنی	کمتر از ۱۵ سال	بین ۱۵ تا ۲۵ سال	بین ۲۵ تا ۳۵ سال	بیشتر از ۳۵ سال	جمع کل
۱۳۷۴		۱۷۵۴	۱۲۳۲	۷۸۱	۵۰	۳۸۱۷
۱۳۷۹		۳۲۲۷	۶۷۳۲	۱۳۴۴	۲۷۶	۱۱۵۷۹

ه - جدول مقایسه آماری وضعیت مکانی کتابخانه‌های روستایی بر اساس نوع مالکیت در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتابخانه بر اساس نوع مالکیت	مستقل	استیجاری	در کنار حسینیه‌ها و مساجد	سایر مکانها (منزل، مدرسه، پایگاه بسیج و...)
۱۳۷۴		۱۱	۴	۱	۱
۱۳۷۹		۲۷	۶	۲	۱

و - جدول مقایسه آماری ساعت کار روزانه کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	ساعت کار کتابخانه‌ها در روز	۱ تا ۴ ساعت	۴ تا ۶ ساعت	بیش از ۶ ساعت
۱۳۷۴		۳	۴	۱۰
۱۳۷۹		۱	۱۳	۲۲

ز - جدول مقایسه آماری روزهای کاری کتابخانه‌های روستایی استان
به تفکیک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	روزهای کاری کتابخانه‌ها در هفته	از ۱ تا ۳ روز	از ۳ تا ۵ روز	از ۵ تا ۷ روز
۱۳۷۴		۱۰	۳	۴
۱۳۷۹		۰	۲	۳۴

ح - جدول آماری تعداد کتابداران کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک نوع شغل در سال ۷۹

سال	تعداد کتابداران بر حسب نوع شغل	معلم	محصل	کشاورز	کارمند سایر دوایر دولتی	مشاغل آزاد	خانه‌دار	طرح سرباز سازندگی	بیکار	جمع
۱۳۷۹		۳	۵	۱	۴	۱	۵	۲۲	۵	۴۶

ی - جدول آماری امکانات و تجهیزات

موجود در کتابخانه‌های روستایی استان

در سال ۷۹

ط - جدول درجه‌بندی کتابخانه‌های

روستایی استان در سال ۷۹

عنوان	تعداد
قفسه کتاب	۲۲۵
میز کتابدار	۲۸
میز مطالعه	۳۵
صندلی	۱۹۵
جای مجله و روزنامه	۴
برگه‌دان	۳

نوع درجه	تعداد
درجه یک	۱۸
درجه دو	۱۴
درجه سه	۴
جمع	۳۶